

КОЛОРАТИВ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ВОҚЕЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Базарбаев Б.Т

ҚМУ, маситратура босқич талабаси

Аннотация: *Мазкур мақола колоратив фразеологик бирликларнинг воқеланиш хусусиятларин таҳлил қилишга қаратилган. Колоратив фразеологик бирликлар (ФБ) ва уларнинг компонентларининг ёрдамида гавдаланиш ўзига хосликларин инглиз тили мисолида таҳлил қилишни мақсад қилиб қуйганмиз. Ушбу гуруҳга «инсоннинг қобилиятини» ифодаловчи ФБ лар ва уларнинг компонентлари танланган ва таҳлилга тортилган.*

Таянч сўзлар: *лисон, фразеологик бирлик, ранг, имплицит маъно, лингвомаданиятшунослик*

Key words: *linguistic unit, phraseological unit, colour, implicit meaning, cultural linguistics*

Ключевые слова: *языковая единица, фразеологическая единица, цвет, имплицитное значение, лингвокультурология*

Фразеологизмлар миллий-маданий хусусиятларини ўрганиш анъанавий характерга эга. Ушбу соҳадаги тадқиқотлар натижалари (анъанавий тилшунослик доирасида олиб борилган) фразеологик бириклар (энг аввало идиомалар) тил миллий бирликлари бўлиб, халқнинг маданий имкониятларини тўпловчи бирликлар эканлигини тасдиқлайди. Дарҳақиқат, фразеология (унинг идиоматик маркази) миллат нутқий одоби ўзига хослигини ифодаловчи хазина. Шу сабабли ҳам тил ифодаларининг миллий-маданий ўзига хос категорияларига мурожаат қилишни шубҳасиз долзарб, деб ҳисоблаш мумкин.

Қорақалпоқ ва инглиз лингвомаданиятида аниқ бир предмет вазиятлари билан боғлиқ образлар, эмоционал баҳолашларнинг ташқаридан қараганда, чалкашликликлари мавжуд бўлишига қарамасдан, объектив равишда алоҳида табиатига эга бўлган мажмуавий белгилар–маданий концептлар ажралиб туради ва изоҳланади.

Ушбу йўналишда кўпгина ФБ лар маъноларини маданият категорияларида шарҳлаш мумкин, бу эса, аслини айтганда, миллий-маданий ёндашувдир. Бошқача айтганда, ФБ лар тил эгаларининг дунёқарашида мотивланган образли тасаввур бўлиб, улар маданий-миллий коннотацияга эга бўлади [95;24-25].

Юқорида таъкидланганлардан ташқари, миллий ўзига хосликни тушунишни иккига ажратиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчисида, миллий-маданий ўзига хослик мазкур тилнинг баъзи ходисаларини иккинчи бир тилнинг ходисаларига солиштириб аниқланади. Иккинчисида, тил эгаларининг тасаввурлари ҳақида сўз бориб, ўз тилининг у ёки бу бирликларининг миллий кўрсаткичга эгаллиги тўғрисида фикр билдирилади, яъни бошқа тилларга қиёсламаган ҳолда тадқиқот олиб борилади. Бу интроспектив ёндашув деб юритилади [108;86].

Инсонда ранг ҳар хил туйғуларни ўйғотади: хаяжонланиш, жўштириш, осойишталик, лоқайдлик, норозилик ва қувонч, совуқ ва иссиқни сезиш кабилар физиологияга ва руҳий ҳолатга таъсир қилади. Рангларнинг эмоционал таъсирига кўра инсонлар уларга баъзи бир рамзий маънолар бахш этган.

Қадимдан бошлаб барча халқлар маданиятида севимли ранглар йиғиндиси пайдо бўлган. Миллий ранглар тарихан изоҳланади ва улар анъанавий характерга эга, улар халқлар характери ва темпераментига, ўраб турган табиатига мос бўлади: қизил-сарик-қора ранглар испанларга, оқ-мовий ранглар финларга тинчлик, осудалик рамзи сифатида белгиланган. Инсонларни ўраб турган табиат, халқнинг темпераменти, урф-одат, анъаналари, эстетик нормалари ва диний қарашлари у ёки бу рангнинг кийим-кечак, маиший предметлар, санъат асарларида, нутқида кенг тарқалишига замин яратган; шунингдек, улар ўша халқ идиомаларида, мақол ва маталларида ҳам кенг тарқалган.

Инглиз байроғининг миллий ранги қизил, мовий, оқ (америка байроғи ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин); эҳтимол шу сабабли ҳам инглиз тилидаги кўпгина фразеологизмлар ушбу ранглар билан боғланган.

Инсонни ифодаловчи фразеологик бирликларларнинг инглиз забон халқларда ҳар хил маъноларда қўлланишини қайд этамиз: «White» рангнинг қадимий рамзий маънолари асосан ижобий: *яхшилик*, *қувонч*, *тозалик*, *гуноҳсизлик*, *ҳалоллик*: *whitehope* («истиқболли одам»), *white-haired/white-headedboy* («севимли»), *to be whiter than white* («ниҳоятда ҳалол, одоб-ахлоқли бўлиш»), *lily-white reputation* («шаънига доғ тушмаган»), *white hands* («ҳалоллик, булғанмаслик, гуноҳсизлик»).

Оқ ранг-олийжаноблик, олий табақалилик, улуғворлик, имтиёзлилик рамзи. Шу сабабли ҳам давлат рамзлари ушбу ранг билан безалган: *Whitehall (Palace)* («Британия давлати резиденцияси ёки давлати»); *White rose* («Йорк қирол уйи рамзи»); *The White House* («АҚШ давлати резиденцияси ёки давлати»); *white-collars* («жисмоний меҳнат билан

шугулланмайдиган компания ходимлари»); *white knight* («химоячи»; «бошқа компанияга уни химоя қилиш учун инвестиция ўтказувчи шахс ёки компания») ва б.

Оқ ранг оркали ҳам салбий маъно билдириш ҳолатлари мавжуд: Касаллик, кўрқув, чўчиш, хаяжон ва б: *to be/look white as sheet (ghost, death)* («ниҳоятда кучли оқариш (кўрқувдан ёки хаяжондан)»); *to be white-hot* («азабланган, тиззаси очиқ даражага етказилган») (қуруқ қўл билан қолмоқ).

«White» ранг билдирувчи компоненти (оқ ранг билан бирга) «тоза», «бузилмаган», «бўзариш», «қордек» сифатлари билан ҳам ассоциация қилинади: *a white wedding* («тўй маросими, унинг барча белгилари келинчакнинг тозалигини билдиради»); *a white hope* («a person expected to achieve much») («катта умидлар берувчи одам»).

«Blue» компонентли ФБ лар

Мовийранг кирол ҳукмдорлиги ва аслзодалар оиласидан эканлигини билдиради: *blue blood* («кирол фамилияси вакиллари ёки муҳим тоифадаги кишилар»); *blue book* («АҚШ да давлат мансабларидаги кишилар рўйхати»); *Blue and Light Blue* («Оксфорд ва Кембридж жамоалари»).

Мовий ранг- (консервативлар ранги, шунунгдек, улар содиқлик, жиддийлик ва пуритан ахлоқлари билан уйғунлашади); *blue rinse* («жиддий, пуритан турмуш тарзига амал қиладиган катта ёшли аёл» (бундай катта ёшдаги аёллар сочини мовий рангга бўёш одати бор)).

Аммо бошқа томондан, *blue collars*- жисмоний меҳнат билан банд ходимлар, *blue coat*- «аскар», «матрос», «полициячи», шунингдек, *blue stocking* композити (жиддий предметлар билан қизиқувчи маълумотли аёл).

Кўк ранг, шунингдек, «Энг ғамгин», «жиддий», «хафахон» маъноларини ҳам билдиради. У тинчлантирувчи, баъзан хавф солувчи, эзувчи маъноларида ҳам қўлланилади. Ушбу ранг шубҳа ва депрессияни, ғамгинлик ва маъюсликни ҳам билдиради: *blues* («ам ва ажралиш сезгиси»), *blue devils* («дўстидан айрилиш сезгиси», «дўстидан айрилиш», «депрессия»).

Шундан – *to have (a fit of) the blues* («маъюслик, хунобгарчилик»), *it gives me the blues* («бу менга ғамгинлик олиб келади»), *to be in the blues* («йўлдан адалиш», «муваффақиятсизликка учраш»), *until/till you are blue in face* («жисмоний ва эмоционал кучи етмаслик»).

Кўк ранг ҳақорат, кўполик, нотўғрилиқни ҳам билдириши мумкин: *blue jokes* («тузловчи ҳазиллар»), *blue-sky ideas* («зангори орзулар», «аҳамиятсиз», «тажрибасиз лойиҳалар»), *to turn the air blue* («азабланиш пайтида қўпол ва сўкиш сўзларидан фойдаланиш»), *to talk a blue streak*

(«*tўхтовсиз гапирши*»), *to scream/shout blue murder* («ёввойиларча бақирши»).

Кўк ранг билан баъзан ёвуз кучлар боғланади: *Blue beard* («британча фольклорда «ўз хотинлари қотили» лақаби бор»).

«Red» компонентли ФБ лар

Қизил ранг кишилар онгида қон, олов, қуёш ва бошқалар билан ассоциация қилинади. Қадимги мифларда қизил ранг билан инсоннинг яратилиши боғланади. Қизил рангнинг дастлабки маънолари–бу ҳаёт, мухаббат ва никоҳ бўлиб, ушбу ҳодисаларга нима ҳамроҳлик қилса, уларнинг барчаси ушбу маъноларда ўз аксини топган: *red-blooded* («тўлақонли», «ҳаёт барҳаётлиги», «сексуал фаол»), *red-hot* («туйғулилик», «оташинлик»), *red-hot tamta* («эқтиросли аёл»), *red-streak* («қизил олма каби қиз»).

Қизил ранг яна қуйидаги мавзуларни акс эттиради: *худоба хизмат қилиш: red-cap (hat)* («кардинал»); *бизнес-фаолият: red coat* («дам олиш лагерларида кўнғил очар машғулотларни ташкил қилувчи шахс»).

Red-қизил ранг компоненти «саломатлик», эмоциянинг кучи ва тобланганлигини билдирувчи ФБ ларда фаол қўлланилади: *as red as a cherry (arose)* («қизил», «қон сун билан»); *as red as a turkey cock (a lobster)*, («қисқичбақадек қизил»); *red blood* («жисмоний куч», «жасоратлилик», «жасурлик»); *red with anger* («газابدан қизариб кетган»); *red as a beet* («уялганидан қизармоқ», ёвузликдан).

«Black» компонентли ФБ лар

Black-қора сифати «қора», «ёвуз» «хунук кўринмоқ», «ёмон кайфиятда» маъноларини билдиради: *black dog* («қайғу», «ёмон кайфият», «гамгинлик»), *black and blue* («бутунлай кўкарган»), *black and tan* («қизғиш қора куюк»), *black eye* («ўйилган кўз»; «уят, яра»), *black as sin (thunder, thunder cloud)* («қайғули булутлар»), *black as ink* («қурум каби қора»; «гамгин», «хафа»), *black in the face* («тўқ қизил» (аччилқаниш ёки тушкунликдан)) ва б.

Бирор ишлаб чиқариш фаолияти қатнашчилари алоҳида гуруҳни ташкил этади, уларнинг номланишида салбий коннотация қатнашади: *black gang* («ўт ёқувчи» -денгиз сленгида), *black hand gang* («бандитлар» - (каллакесарлар) шайкаси)- умумий сленгда).

«Green» компонентли ФБ лар

Инглиз фразеологиясида *green* сифати табиат, ёшлик, тажрибасизлик рамзи сифатида қайд қилинади: *as green as grass* («ниҳоятда ёш, «тажрибасиз», «гўдак»).

Шунингдек, унинг рашк (*green-eyed* («рашкчи»)), ҳасад (*green with envy* («ҳасаддан ёрилай дейди»)) каби маънолари мавжуд: Brown-жигар ранги рамзий тарзда «маъюслик» ва «депрессия» маъноларини

билдиради; brown study («чуқур фикр-ўй», «тушкун кайфият», «ғамгин, (ўй, фикр»);

grey-кулранг ранги катта ёшли киши ва донолик, маиший-турмуш муносабатларини ифодалашда иштирок этади: *grey hairs* («қарилик»), *қиёс: greybeard* («чол»); *grey mare* («ўз эрини этик ичида сақловчи хотин»).

Purple-бинафша ранг компоненти ўз лексик маъноси таркибида «яхши» коннотатив маъносини ҳам жамлайди: *born to the purple* («аслзода жинсидан»).

Шундай қилиб, ранг рамзи миллий хусусиятлар билан тифиз боғланган ва менталитетни билдириш воситасидир.

Инглиз тилида ранг билдирувчи компонентга эга ФБ лар кенг тарқалган ва олам лисоний манзарасининг ўзига хослигини билдиради. Ушбу ҳол инглиз маданиятида кўпгина предмет, ҳодиса, жараёнларнинг миллий аҳамиятга эга нарсалар эканлигини кўрсатади, предметлар фаолиятларини, халқ турмуш тарзини ва мазкур халқнинг миллий маданиятини акс этиради.

Фразеологик маънонинг ижобий, салбий ва нейтрал компонентлари ажратилади. Улар асосида бирор ҳодисани қоралаш, маъқуллаш ёки бирор ҳодисага ижтимоий барқарорлашган баҳони қайд этиш тарзидаги аниқ муносабат ҳолатлари ифодаланади. Шунга мувофиқ, инсон характерини билдирувчи, таркибида дифференциал сифат компонентига эга бўлган ФБлар 3 та асосий гуруҳга тақсимланди. Қиёсланаётган тилларда мазкур гуруҳлар ижобий, салбий ва нейтрал баҳолаш маъноларига эга ФБ сифатида тақсимланди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности.- Волгоград: Изд-во ВГПИ, 2001.- С. 3-16
2. Kdyrbaeva, G. K. (2021). VERBALLATION OF CONCEPTUAL FIELD UNITS AS “MAN”-“ADAM” IN FOLKLORE TEXTS. *Theoretical & Applied Science*, (3), 388-390.
3. Корнилов О.А. Языковая картина мира как производные национальных менталитетов.- М.: Че Ро, 2003.- 347 с.
4. Маслова В.А. Homolingualisв культуре.- М.: ИТДГК «Гнозис», 2007.- 175с
5. Маслова В.А. Лингвокультурология.- М.: Изд. Центр Академия, 2001.- 14-15 б.
6. Федулянкoва Т.Н. Английская фразеология.- Архангельск: АГУ, 2000.- 192 с